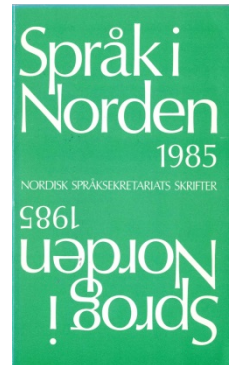

Sprog i Norden

Titel: Ordbildning på inhemsk bas i finskan
Forfatter: Osmo Ikola
Kilde: Sprog i Norden, 1985, s. 13-19
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ordbildning på inhemsk bas i finskan

Av Osmo Ikola

Finska språkets historia är mycket olik de övriga språkens som talas i Norden, även då det gäller ordbildning på inhemsk bas. Finskan är inte besläktad med de s.k. nordiska språken, men däremot med samiskan. Finlands statliga historia är också ensam i sitt slag i Norden. Under flera århundraden var Finland en del av Sveriges rike, och svenskan var då det enda officiella språket även i Finland. Endast inom kyrkan och delvis inom rättsväsendet intog finskan en erkänd ställning. Sedan 1500-talet trycktes finska böcker med övervägande kyrkligt eller andligt innehåll.

Fredsfördraget i Fredrikshamn år 1809 lösgjorde Finland från det gamla moderlandet och införlivade det med Ryssland. Men det är viktigt att komma ihåg, att Finland inte blev en del av kejsardömet, utan ett storfurstendöme med omfattande inre autonomi. De gamla svenska lagarna, framför allt 1734 års lag, förblev i kraft, och även svenska språket bibehöll sin ställning som det enda officiella språket.

Trots allt insåg man i Finland snart att svenskans dominerande ställning inte kunde fortbestå hur länge som helst. Sverige var inte längre moderlandet, och den övervägande majoriteten av befolkningen hade finska som modersmål. Man började utvidga användningen av finskan till nya områden, om än detta inte kunde ske utan svårigheter. Eftersom också skolväsendet var helt och hållet svenskspråkigt fanns det helt enkelt ingen med finsk skolbildning. Det första finskspråkiga läroverket grundades 1858, och först 1863 stadgades det att finskan gradvis, dvs. inom 20 år, skulle jämföras med svenskan inom administrationen.

Efter 1809 ökade i alla fall behovet att använda finska även i skrift. Men som sagt var det inte enkelt. Språket var inte moget för nya uppgifter. Det gick att använda finska som vardagsspråk och inom kyrkan, men finskan räckte inte till som administratio-

nens och bildningens språk, för att inte tala om vetenskapen. Det saknades helt enkelt ord. Läget var ungefär som i Tornedalen i Sverige, åtminstone för 20–30 år sedan. En stor del av befolkningen hade finska som modersmål och talade finska hemma. Men så snart litteratur, politik eller dylikt kom på tal kunde de inte tala finska, inte ens sinsemellan, eftersom de i skolan hade fått lära sig det behövliga ordförrådet enbart på svenska. Det här har jag personligen erfarenheter av, för som universitetslektor i finska vid Uppsala universitet kring 1950 hade jag också några elever från Tornedalen.

Arbetet på att komplettera skriftspråkets vokabulär började helt spontant och fortgick under flera decennier. Man lånade in ord från dialekterna, ofta med litet modifierad eller preciserad mening. Man skapade nya ord med gamla element. På grund av sin rikedom på avledningsändelser och lättheten att bilda nya sammansatta ord erbjöd finska språket rikliga möjligheter till dylika nyskapelser. Dels var det fråga om motsvarigheter för nya begrepp, dels om nya ord i stället för redan existerande men i något hänseende "dåliga" ord.

Ofta gjordes formella förslag till nya ord, men det hände ofta att man helt enkelt i texter använde en nyskapelse så att säga på prov. Några ordboksförfattare tog i sina ordböcker upp också ord som i själva verket bara var författarens förslag. Alla förslag var naturligtvis inte lyckade, och alla införlivades inte i språket. Tvärtom, endast en klar minoritet av föreslagna nyord lever kvar i vårt nutida finska språk. Jag nämner här bara ett par exempel. Wolmar Schildt-Kilpinen, en mycket produktiv ordskapare, föreslog att *historia* skulle heta *tosine* på finska, av *tosi* 'sann, sanning'. Men av någon anledning började finnarna inte använda detta ord. Historia heter fortfarande *historia* på finska. *Elektricitet* kallade man under förra hälften av 1800-talet ibland för *lieke* (med *liekki* 'flamma, låga' [subst.] eller *liekehtiä* 'flamma, låga' [verb] som utgångspunkt). Men detta ord blev undanträngt av ett nytt förslag av Samuel Roos 1845: *sähkö*, sannolikt av verbet *sähköä* 'gnistra'. I dag heter det alltid *sähkö*, och vanliga finnar har ingen aning om att det inte alltid har hetat så.

Det flitiga skapandet av nyord motiverades delvis av finska språkets ljudstruktur. Finskan känner inte ljuden *f*, *b*, *g* och *sj*, och även *d* fattas i dialekterna. Uddljudande konsonantförbindel-

ser är också obekanta i de flesta dialekterna och överhuvud i genuina finska ord. För flertalet savolaxare, och bland dem även för många bildade, är det övermäktigt att uttala t.ex. ordet *professori* 'professor'. Jag har känt en professor som själv brukade säga *rohveessori*.

En annan anledning till att inhemska ord gynnades var nationalitetsidén. Då svenskan fortfarande intog en dominerande ställning inom den bildade klassen, tänkte man att finskan borde ha en stark självständighet beträffande ordförrådet. Den språkliga purismen hade en stor anhängarskara. Samtidigt tänkte man förstås att det för finnar vore lättare att förstå nya ord om de bestod av inhemska element. Man har ofta sagt att finskan är så att säga mera demokratisk än svenskan: en finne med ingen eller bristfällig bildning förstår skriven text lättare än en motsvarande svensk. Naturligtvis har också detta en avigsida: jag har hört många utlänningar klaga över svårigheten att lära sig finska, som har så få gemensamma, internationella ord.

Många nyord är visserligen bara delvis eller skenbart nyskapade, eftersom de ofta är sammansatta efter främmande modell, om också med egna element. Med andra ord, översättningslån och betydelselån är mycket vanliga bland dessa ord. Som exempel på sammansatta ord kan nämnas *lämpömittari* 'termometer' (den första kända förekomsten 1845), och bland avledningar *tiede* 'vetenskap' (1842; från *tietää* 'veta').

Det fanns talrika ordskapare, av vilka de flesta var okända arbetsmyror. Å andra sidan fanns det bland dem också en mängd bekanta och auktoritativa män. Den mest produktiva av alla var Elias Lönnrot. Han gick mycket systematiskt till väga. Botaniken, medicinen och juridiken var discipliner för vilka han skapade omfattande terminologier.

I detta sammanhang är det kanske skäl att nämna några prov på nyord, som skapades under förra århundradet före år 1870. Sammansatta ord: *ylioppilas* 'student' (1852; *yli* 'över', *oppilas* 'elev'), *valtameri* 'ocean' (1820; *valta* 'makt, välde', *meri* 'hav'), *tasavalta* 'republik' (1836; *tasa-* 'lik-, jämn-'), *valokuva* 'fotografi', "ljusbild" (1853), *vallankumous* 'revolution, statskupp' (1853), *puheenjohtaja* 'ordförande' (1865). Avledningar: *aate* 'idé' (1860), *ilmasto* 'klimat' (1860; *ilma* 'luft, väderlek'), *osoite* 'adress' (1853; *osoittaa* 'visa, adressera' osv.), *lukio* 'gymnasium'

(1836; *lukea* 'läsa'), *kirjain* 'bokstav' (1834; *kirja* 'bok'), *kirjasto* 'bibliotek' (1828), *kirjallisuus* 'litteratur' (1831), *tiede* 'vetenskap' (1842), *taide* 'konst' (1842; *taitaa* 'kunna'), *esine* 'föremål' (1842; *esillä* 'framme, före'), *henkilö* 'person' (1857; *henki* 'ande, anda, liv'), *uskonto* 'religion' (1848; *uskoa* 'tro'), *puolue* 'parti' (1848; *puoli* 'hälft, sida').

Man kunde fortsätta denna lista nästan i oändlighet. Den som inte är lingvist, kan knappast tro hur stor del av de ord han använder varje dag som är artefakter. Visserligen utvecklades också terminologin inom många specialområden, men tyngdpunkten låg ännu på språkets centrala, för alla gemensamma vokabulär. Vi kan säga att detta ordförråd var i stort sett färdigt cirka 1870. Efter denna tidpunkt har det medvetna utökandet av ordförrådet fortgått, men tyngdpunkten har redan förflyttats till specialområden. Femtioårsperioden 1820–70 har man i finska skriftspråkets historia kallat för *förnuufinska* (varhaisnykysuomi, Frühneufinnisch). Språket efter 1870 kallas för *nufinska*.

Jag nämner ännu ett urval exempel på nyord präglade under nufinsk tid. (1880–1900:) *ammattiyhdistys* 'fackförening', *näkökohta* 'synpunkt', *polkupyörä* 'cykel' (*polkea* 'trampa', *pyörä* 'hjul'); *jäätelö* 'glass' (*jää* 'is'), *puhelin* 'telefon' (*puhella* 'prata'), *vasemmisto* 'politisk vänster' (*vasen* 'vänster'); (1900–20:) *ajankohtainen* 'aktuell' (*ajankohta* 'tidpunkt'), *arvovalta* 'auktoritet' (*arvo* 'värde', *valta* 'makt, välde'), *täysihoitola* 'pensionat; *asiakas* 'kund, klient' (*asia* 'sak, ärende'), *maasto* 'terräng' (*maa* 'land, jord'), *savuke* 'cigarett' (*savu* 'rök'); (1920–70:) *elokuva* 'film, biograf' (*elo* 'liv', *kuva* 'bild'), *äänilevy* 'grammofonskiva' (*ääni* 'ljud', *levy* 'skiva'), *tietokone* 'dator, datamaskin' (*tieto* 'vetande, data', *kone* 'maskin'), *ydinase* 'kärnvapen' (*ydin* 'kärn, märm', *ase* 'vapen'); *iskelmä* 'schlager' (*iskeä* 'slå'), *pakastaa* 'djupfrysa' (*pakkanen* 'frost'), *solmio* 'slips' (*solmia* 'knyta'), *voimala* 'kraftverk' (*voima* 'kraft').

Vilken är situationen i dag? Man har inte upphört att skapa nyord, men den allmänna attityden i fråga om främmande ord har förändrats under de sista årtiondena. Man har blivit mera tolerant. Enligt vad jag tror har denna utveckling närmast förorsakats av två fakta. För det första har det finska skriftspråket redan nått ett utvecklingsstadium, där man inte – liksom tidigare – känner något behov att vara på sin vakt gentemot främmande inflytande.

Den stora bildade allmänheten tror inte att språket förlorar sin egenart trots inlån av ord direkt från främmande språk. En viss roll spelar också det faktum att det inte mera rör sig om det centrala, vardagliga ordförrådet.

För det andra har den allmänna höjningen av utbildningsnivån säkert också en märkbar betydelse. Den allmänna läroplikten har redan varit i kraft så länge, att den har berört praktiskt taget alla nu levande finnar. Också gymnasial- eller yrkesskoleutbildningen samt högskoleutbildningen är nu mångfaldigt vanligare än för några årtionden sedan. Följden är, att nästan varje finne har läst åtminstone ett främmande språk, svenskan medräknad. Lånorden är inte mera hebreiska för folkets majoritet. De flesta finnar har också i stort sett lärt sig uttala för finskan främmande ljud och ljudkombinationer.

Strax efter förra århundradets mitt ersattes ordet *telegrafi* 'telegraf' med nyordet *lennätin* (eg. något som man låter flyga med), och vid sekelskiftet började ordet *telefoni* 'telefon' undanträngas av *puhelin* (jfr. *puhella* 'prata'). Däremot har ordet *radio*, även det med ett besvärligt ljud *d*, trotsat tiden, det oaktat att olika förslag till en helfinsk motsvarighet har framförts. Då televisionen infördes i Finland, använde man då och då ordet *näköradio* 'synradio', men detta ord har numera nästan helt fallit i glömska. *Televisio* är det enda gängse ordet, om man inte beaktar sådana slangord eller vardagliga ord som *teevee*, *telkkari* osv.

År 1979 utgav Finska språkbyrån en ordbok med titeln *Uudissanasto 80* (Nyordslistan 80). Boken innehåller sådana nya ord och nya användningssätt av gamla ord, vilka inte hade hunnit bli upptagna i *Nykysuomen sanakirja* (Nufinsk ordbok) som utkom 1951-61. *Uudissanasto 80* innehåller ca 6000 uppslagsord, som till största delen hör till den allmänna vokabulären. Terminologin inom specialområden har i allmänhet inte tagits med. Denna ordlista ger en ungefärlig bild av hur utvecklingen på skilda områden avspeglar sig i språket. Efter Nufinska ordboken har teknologin gått fram med jättesteg. Bl.a. har rymdfarkosterna kommit in i bilden. Det finländska samhället har genomgått en ganska omvälvande utveckling med en del genomgripande reformer, t.ex. inom skolväsendet, hälsovården osv. Det är klart att ordurvalet i Nyordslistan är i någon mån slumpartat, men för en granskning av ovan anförda frågor bildar boken dock en något så

när tillförlitlig bas.

Risto Haarala har gjort upp statistik över främmande ord i denna ordlista. Ungefär 23 % av samtliga uppslagsord är främmande ord: citatlån 3 % och övriga främmande ord 20 % (Språk i Norden 1981 s. 73–74). Citatlånen hör mestadels till olika modeföreteelser, t.ex. *beauty box*, *bodybuilding* (finsk motsvarighet: *kehonrakennus*), *doping*, *shake* (en dans), *shop*, *show*, *spray* (även *sumutin* från *sumuttaa* 'dimbelägga, atomisera'), *stereo-*, *stillkuva* (*kuva* = bild), *team* (även med finsk stavning: *tiimi*), *ufo*, *underground*, *western* (lännenfilmi).

Vidare finns det en massa främmande ord, som inte är citatlån, t.ex. *audiovisuaalinen*, *biodynaaminen*, *diskoteekki*, *empatia*, *fii-linkki* l. *fii-lis*, *satelliitti*, *spotti* (även *kohdevalo*, jfr. *kohde* 'objekt, mål', *valo* 'ljus'), *status-symboli*, *tiskijukka* (en humoristisk förvrängning av *disk jockey*), *zoomi* (även *liukuobjektiiv*). Mina exempel betyder naturligtvis inte att alla dessa ord har uppstått i finska språket först sedan Nufinska ordboken publicerats – de har varit alltför sällsynta eller av annan anledning inte upptagits i ordboken.

De ord i nyordslistan som är skapad av inhemska beståndsdelar kan grupperas t.ex. på följande sätt:

1) För det första finns det avledningarna från inhemska grundord. Några exempel: *jatkumo* 'kontinuum' (från *jatkua* 'fortsätta'), *kylmiö* 'kyl-, kallrum' (*kylmä* 'kall'), *liennytyks* 'avspänning' (*liennyttä* 'milda, lindra'), *ohjus* 'robot, missil' (*ohjata* 'styra'), *pakastin* 'frysbox' (*pakkanen* 'köld, frost'), *saaste* 'förorening' (*saasta* 'smuts, orenhet'), *yhdentyä* (även *integroitua* 'bli integrerad', *yksi*: gen. *yhden* 'en').

2) För det andra finns det några få sådana ord, som kan karakteriseras som nya grundord, t.ex. *kontti* 'container' (en förvrängning av *container* men samtidigt synonymt med fi. *kontti* 'ränsel, kont'), *muovi* 'plast' (jfr *muovata* 'utforma, modellera'), *tarra* 'självhäftande märke l. etikett' (jfr *tarrata* 'klänga sig fast vid ngt'), *tutka* 'radar' (jfr *tutkia* 'utforska, undersöka', urspr. 'känna efter med en spetsig käpp l. *tutka*').

3) Det mest nyttjade sättet att skapa nya ord torde vara sammansättning. Det faller av sig självt att denna grupp, liksom även de äldre sammansättningarna, framvisar talrika översättningslån. Några exempel på det färskaste skiktet ordsammansätt-

ningar: *avainlapsi* 'nyckelbarn', *avaruuskävely* 'rymdpromenad', *ehkäisytabletti* l. *e-tabletti* 'preventivpiller', *erityisluokka* 'specialklass' (för barn som inte klarar sig i en vanlig skolklass), *kehitys-apu* 'utvecklingshjälp', *kevytmaito* 'lättmjölk', *kuutamourakka* 'månkensackord' (ett arbete som görs "i lönnedom", dvs. utan beskattning), *pakettiratkaisu* 'paketlösning' (t.ex. i riksdagen l. kommunfullmäktige), *pehmoisä* "mjukispappa", *reppufirma* "ränsselfirma" (dvs. underleverantör som hyr arbetskraft för kortvariga arbeten), *vierihoito* 'rooming in' (av *vieri* 'sida' och *hoito* 'vård').

Det är naturligt och nödvändigt att språket följer utvecklingen även i det avseendet att nya ord skapas för nya uttrycksbehov. Inom olika specialområden kan man ofta klara sig med direkta lånord från andra språk. Men i det allmänna, dagliga språket kan det ofta vara nödvändigt att skapa nyord av egna, inhemska beståndsdelar. Språkvårdens inställning har långsamt förändrats i Finland. Den bemöter överhuvud inte längre främmande ord lika avvisande som för några decennier sedan. Även främmande ord är ofta fullt brukbara, under förutsättningen att det råder en jämvikt, som hindrar dessa från att nå en oproportionerligt stor utbredning. I olika språk råder olika inställning, till vilket det finns många skäl. Från finsk synpunkt ser det enligt min mening för närvarande ut som om jämvikten just nu skulle hålla sig nästan av sig själv. De som ivrar för purism är i dag mestadels lekmän, och inte – som förr i vissa fall – språkvårdare.